

DOI (Article): <https://doi.org/10.31108/2.2018.4.15.10>
УДК 159.922

Р. Ю. Синельников

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Синельников Р. Ю. Психологічні чинники громадянської ідентичності особистості. У статті розкривається зміст поняття «громадянська ідентичність». Теоретично обґрунтовано сфери полісистемного буття особистості, як середовища функціонування психологічних чинників громадянської ідентичності особистості. Окреслено межі між процесами формування та становлення громадянської ідентичності. З метою уникнення впливу артефактів на чистоту експериментального дослідження було розроблено емпіричний підхід до діагностики чинників громадянської ідентичності (авторська модифікація моделі Л. Терстоуна). Представлено результати емпіричного дослідження психологічних чинників громадянської ідентичності у вигляді якісної регресійної моделі та рівняння регресії.

Ключові слова: громадянська ідентичність, психологічні чинники громадянської ідентичності, модель Л. Терстоуна, артефакти дослідження, ефект Розенталя (Пігмаліона), формування, становлення, образ держави.

Синельников Р. Ю. Психологические факторы гражданской идентичности личности. В статье раскрывается содержание понятия «гражданская идентичность». Теоретически обоснованы сферы полисистемного бытия личности, как среды функционирования психологических факторов гражданской идентичности личности. Очерчены границы между процессами формирования и становления гражданской идентичности. Во избежание влияния артефактов на чистоту экспериментального исследования был разработан эмпирический подход к диагностике психологических факторов гражданской идентичности (авторская модификация модели Л. Терстоуна). Представлены результаты эмпирического исследования психологических факторов гражданской идентичности в виде качественной регрессионной модели и уравнения регрессии.

Ключевые слова: гражданская идентичность, факторы гражданской идентичности, модель Л. Терстоуна, артефакты исследования, эффект Розенталя (Пигмалиона), формирование, становление, образ государства.

Постановка проблеми. Суспільні трансформації, які відбуваються із українською громадянською спільнотою, у психологічній площині можна охарактеризувати як боротьбу за ідентичність особистості. Постановка наукової проблематики саме в такому ракурсі дозволяє нам говорити про явище громадянської ідентичності особистості як базову передумову національної та державної безпеки та запоруку гармонійності та проактивності українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику громадянської ідентичності досліджували зарубіжні (Н. Водолажська [4], Л. Дробіжева [6], І. Конода [10], Лі Кнефелкамп [21], В. Ламберт [20], Д. Тайлор [20] та ін.) та вітчизняні (Т. Бевз [1], М. Боришевський [2], В. Васютинський [3], І. Жадан [8], А. Лісневська [12], І. Петровська [13], М. Слюсаревський [14; 15], Н. Хазратова [18; 19]).

Громадянську ідентичність ми можемо визначити як індивідуальне переживання приналежності до конкретної держави у ролі її громадянина та до спільноти громадян певної держави, що дає їй змогу діяти в якості колективного суб'єкта.

Таким чином, громадянська ідентичність постає як ототожнення не лише із спільнотою співгромадян, але і з державою як організацією, котра створює певні правила гри у вигляді правового, морального та економіко-фінансового поля, яке може сприяти комфортному проживанню та реалізації особистості громадянина, а може, навпаки, створювати перешкоди на шляху до такої реалізації.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування сфер полісистемного буття громадянина як рівнів функціонування громадянської ідентичності та їх представлення у вигляді схематичної моделі, а також представлення якісної емпіричної моделі психологічних чинників громадянської ідентичності, які найсуттєвіше впливають на особистість громадянина.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Криза громадянської ідентичності в Україні, з одного боку, та дотримання базових наукових принципів психології (системності, розвитку, детермінізму та ін.), з іншого, обумовлює всебічний науковий розгляд не лише самого психологічного явища громадянської ідентичності, але й чинників, які здатні на неї впливати. Під чинником ми будемо розуміти, слідом за А. Ребером, дещо, що має певний причинний вплив на явище, у даному випадку – на громадянську ідентичність [12]. Психологічні чинники знаменують вплив явищ суспільного характеру на психіку людини, детермінуючи відповідним чином її когнітивні, ціннісні, світоглядні, емоційні та поведінкові прояви.

Говорячи про процеси формування і становлення громадянської ідентичності, слід визначити сутнісні характеристики та ключову відмінність між даними процесами.

На думку Т. В. Дуткевич [7], у процесі формування можна виділити стихійну компоненту (тобто зміни під впливом некерованих, випадкових чинників, наприклад, неформальних підліткових об'єднань, реклами, моди, музики тощо, характер і наслідки дії яких непередбачувані), і цілеспрямований процес змін особистості або ж її окремих сторін і якостей внаслідок спеціально організованих впливів. Поняття «становлення» підкреслює процес набуття нових ознак та форм психіки у процесі розвитку людини. Можна говорити, наприклад, про становлення характеру, мислення тощо, тобто це поняття доцільно застосовувати тоді, коли йдеться про розвиток окремої сторони чи якості особистості [7].

Таким чином, під формуванням ми будемо розуміти цілеспрямований та штучний процес змін, котрі приводять до трансформації громадянської ідентичності особистості. Водночас становлення є природним процесом, який впливає на особистість громадянина протягом усього його життя.

Враховуючи різноманітність джерел і рушійних сил розвитку особистості, а також системний характер детермінації її психічних явищ та поведінки, слід засвідчити і про дію низки чинників на процес становлення громадянської ідентичності на макросоціальному, мікросоціальному й індивідуально-досвідному рівнях.

На *макросоціальному рівні*, представленому суспільством в цілому та великими соціальними групами, на громадянина впливають макросоціальні чинники, оцінюючи які, людина виробляє ставлення до суспільства, держави і її політичної та організаційної системи, значущу роль на даному рівні відіграють особливості політичної культури суспільства, а також стан масової свідомості.

Особливості політичної культури суспільства зумовлені типом політичного устрою держави. Вона включає сформовані протягом життя багатьох поколінь знання та уявлення про владу, політику і державу, які визначають цінності, настанови, міфи та стереотипи, орієнтації, переконання, пов'язані з політичною системою. На рівні особистості політична культура є результатом інтеріоризації елементів політичного досвіду суспільства в особистісні психологічні структури індивідуальної свідомості відповідно до активного конструювання індивідом власного внутрішнього світу.

На даному етапі слід зупинитися на специфічності та водночас проблемності української ідентичності, що коріниться значною мірою у її пов'язаності з російською ідентичністю – історією, близькими соціальними, культурними, економічними та політичними зв'язками. Та найголовніше, у підміні моделі побудови взаємовідносин між державою і громадянським суспільством. Понад століття українське суспільство існувало під впливом чужорідних ідей,

чужого дискурсу в межах російської (імперської) моделі побудови громадянсько-державного устрою, а сьогодні намагається трансформуватись у модель європейську (рис. 1).

Рис. 1. Авторська модель побудови взаємовідносин між державними органами влади і громадянським суспільством

Європейська модель взаємовідносин між державою і громадянином характеризується високим рівнем раціональності, тобто намаганням раціоналізувати усі аспекти суспільного життя, кооперативністю (заснована на суспільному договорі і створенні продуктивних кооперацій) та наявністю зворотного зв'язку (державна влада дослухається до думки громади та враховує її у прийнятті відповідних рішень).

Натомість, *імперська (російська) модель* характеризується високим рівнем ірраціональності (сповнена політичних міфів та стереотипів, ґрунтується на ірраціональному дискурсі), пригніченням будь-яких кооперацій (без дозволу влади) та суспільних домовленостей (імітація домовленостей і виставляння на показ), а також репресивним мисленням (розрив зворотного зв'язку між державною владою і суспільством, або пригнічення його джерела). Останній компонент є ознакою тоталітарної держави.

Українська модель перебуває на півдорозі між європейською та імперсько-російською моделлю. Як і імперсько-російська модель, вона характеризується надзвичайно високим рівнем ірраціональності, тобто сповнена різноманітними політичними міфами та стереотипами, котрі розвінчуються та спростовуються, а подекуди і формуються нові. Такий процес пояснюється надмірною радикалізацією українського суспільства в постреволюційний і воєнний період. Українська модель характеризується також на даному етапі поодинокими, фрагментарними спалахами кооперативних дій, що знаходить своє відображення як у волонтерській діяльності (наприклад, підтримка армії), так і у створенні так званих «мережових спільнот». Останні, ще у революційні часи 2014 року продемонстрували свою мобілізаційну ефективність та продовжують діяти, впливаючи на владу через кооперацію суспільної думки та втіленні її спершу через коментарі у соціальних мережах, а згодом у відповідний тиск на владу через створений ажіотаж довкола конкретних питань та запитів. Власне такий український варіант кооперацій і характеризує специфіку ситуативного зворотного зв'язку, який здійснюється лише

через публічний тиск на владу та бурхливий протест чи підтримку. В протилежному випадку державна влада не чує (або робить вигляд, що не чує) суспільство.

Однак, Алексіс де Токвіль у своїй праці «Демократія в Америці» [17] дає нам зрозуміти, що такий варіант активності українського суспільства має право на існування, більше того є істинним проявом громадянської ідентичності. Спостереження за життям громад в американських штатах привели А. Токвіля до висновку, що самоврядні громади здатні краще, ніж централізована влада, реалізовувати завдання дотримання прав громадян, їхньої безпеки і навіть розвитку.

Громадянський статус людини, за А. Токвілем, забезпечується лише її особистою небайдужістю, реалізованою у самоврядуванні на рівні громад. Громадянська ідентичність у ситуації невиконання владою «суспільного договору» і недотримання демократичних процедур народовладдя може набирати рис протестної. В цій ситуації провладний дискурс опиняється в опозиції до громадянської ідентичності, яка спонукає її носіїв брати на себе відповідальність за громаду, а не покладатися на владу, як властиво «підданській» ідентичності. Недарма однією з принципових рис громадянського суспільства, на яку вказують сучасні західні дослідники, є «легалізація громадянської непокори, на противагу політичній сфері держави [17].

Формування громадянської ідентичності покликане забезпечити інтеграцію, єдність і цілісність самосвідомості особистості як громадянина полікультурного суспільства на основі присвоєння системи загальнолюдських моральних уявлень, свободи його самовираження, на основі врахування різноманіття соціальних смислів, цінностей, установок та норм. У зв'язку з цим перед наукою постає питання про вироблення технологій і моделей формування нової ідентичності молодих громадян України, що має стратегічне значення для успішного майбутнього української державності.

Стан масової політичної свідомості визначає настрої та поведінку членів суспільства. Так, В. О. Васютинський [3], М. М. Слюсаревський [14; 15], Н. В. Хазратова [18] вказують на амбівалентність масової політичної свідомості особистості громадян України, яка виражається в бажанні соціальних змін і відсутності готовності їх здійснювати, у співіснуванні протилежних за змістом політико-ідеологічних цінностей: соціальних (рівність, справедливість, колективізм, співпраця, соціальний захист) та ліберальних (право на власність, приватна ініціатива, індивідуалізм, відкрита конкуренція), патріотичних (проукраїнських) й інтернаціоналістських (проросійських). Вказані особливості масової політичної свідомості призводять до втрати ідентифікаційних зв'язків із державою, до патерналістських очікувань щодо неї, до поширення уявлень про приховану ворожість держави щодо громадянина. Такі ознаки масової політичної свідомості цілком закономірно можуть позначитись на специфічності процесу становлення громадянської ідентичності [3; 14; 15; 18; 19].

На *мікросоціальному рівні* громадянські та політичні цілі та цінності суспільства транслуються, здебільшого, через малі групи, в яких особистість перебуває в повсякденному житті і взаємодіє з ними. В процесі такої взаємодії особистість залучається до сфери громадянства і політики на буденному рівні, через первинні соціальні групи шляхом безпосереднього спілкування та взаємодії. Такі референтні групи, з якими взаємодіє громадянин, стають базовими суспільними інститутами, які закладають основні смислові зерна у структуру громадянської ідентичності. До таких груп належить сім'я, групи друзів, приятелів, навчальні та трудові колективи, дитячі і молодіжні організації.

Психологічною основою соціалізації людини як громадянина є сім'я. Саме вона є осередком успадкування знання, традицій, цінностей, моральних норм, особливостей взаємовідносин. Саме в сім'ї особистість отримує найперші знання про сферу громадянства, набуває досвіду активної участі або ухиляння від участі в процесах, котрі стосуються ролі громадянина [12].

Суттєвим мікросистемним чинником становлення громадянської ідентичності особистості молодшої людини є також спілкування в первинних соціальних групах. Через безпосередню взаємодію з членами таких груп людина засвоює ідеї, норми та цінності, формує стилі поведінки у певних ситуаціях. Однак ефективність їх впливу залежить від рівня значущості для особистості, а також від рівня розвитку. Чим вищий рівень розвитку первинних соціальних груп та оцінка своєї приналежності до неї, тим більший вплив на особистість вони здійснюють.

На *індивідуально-досвідному рівні* чинники, які впливають на громадянську ідентичність особистості, здійснюють вплив, зокрема, на процеси формування індивідуально-психологічних конструктів, на основі яких поступово формуються потреби і мотиви, різноманітні уявлення та цінності, котрі регулюють її свідомість і поведінку в громадянських баченнях та проявах. На даному рівні важливу роль відіграють як соціально-демографічні особливості громадянина (вік, стать, місце проживання тощо), так і власне психологічні особливості життєдіяльності особистості в просторі, який для неї вибудувала держава та безпосередній досвід взаємодії громадянина із представниками держави різних рівнів, а також безпосередній досвід активності в межах правового поля та економіко-фінансового простору конкретної держави.

Унаслідок такої активності формується громадянська позиція особистості, яку, за Н. В. Хазратовою, слід оцінювати відповідно до трьох параметрів: 1) сприятливість або несприятливість середовища для власної самореалізації. А це, у свою чергою, зумовлює ставлення до держави як до «своєї» або «чужої», «дружньої» або «ворожої» для особистості; 2) впорядкованість соціального середовища, його прогнозованість та передбачуваність, що обумовлюється потребою особистості у безпеці, захищеності від соціальної експансії; 3) почуття виправданості власного існування, насамперед, як члена спільноти, як її невід'ємної складової. Це почуття спричинене потребою у сенсі буття, яке особистість може шукати відокремлено від інших, а може, навпаки, приєднує до організаційної спільноти і поділяючи (запозичуючи) притаманну їй систему сенсів [19].

Таким чином, особистість оцінює не владу, а організаційний простір, який сформувався довкола неї, і з огляду цієї оцінки формуються різні типи сприймання образу держави. Дані типи формуються в межах біполярних полюсів «я – анти-Я», «лад – безлад», «сенс – абсурд» [19].

Образ держави виступає регулятором активності особистості в організаційному середовищі держави.

І саме відповідний образ держави впливає на формування громадянської ідентичності, діючи або інтеграційно (тобто об'єднує громадянське суспільство довкола державних смислів), або деструктивно. Сформований образ держави диктує характер взаємовідносин між державою та її громадянами. Він може бути як максимально деструктивним (у випадку об'єкт-об'єктних відносин), коли особистість сприймає державу як великий механізм (наприклад, апарат насилля), а себе – як його гвинтик, тобто дає об'єктне тлумачення і собі, і державі, так і максимально конструктивними, партнерськими (суб'єкт-суб'єктні відносини), що передбачають визнання суб'єктного першоджерела за кожною стороною відносин. Тобто як за громадянським суспільством, так і за органами державної влади.

Об'єкт-суб'єктні відносини, як і суб'єкт-об'єктні, передбачають нерівномірний розподіл суб'єктності у сприйманні особистості: у першому випадку суб'єктність визнається за державою, особистість бачить себе пішаком у чужій грі; у другому, роль об'єкта використання відводиться державі, а собі – роль джерела активності [19].

Що стосується діагностики психологічних чинників громадянської ідентичності, то слід зазначити, що такий вид роботи проводиться вперше і, на нашу думку, є суттєвою прогалиною

у дослідженні явища громадянської ідентичності, оскільки ігнорує один із базових принципів психології – принцип розвитку. Дослідження саме з позиції генезису даного явища дає нам змогу отримання більш повної інформації та можливість прогнозування основних закономірностей його подальшої трансформаційної динаміки.

Перед тим, як безпосередньо розпочати розробку підходу до діагностики чинників громадянської ідентичності, було розглянуто низку проблем, які можуть виникнути під час роботи та завадити отримати достовірні результати.

Однією із найсуттєвіших побічних змінних, яка, на нашу думку, може суттєво вплинути на отримані результати, є явище артефактів у психологічних дослідженнях як експериментального результату, який виникає через відхилення в проведенні дослідження. Причиною артефактів може стати неадекватність використовуваної експериментальної процедури, коли дослідник не може передбачити ті чинники, що змінюють поведінку досліджуваних осіб.

Найсуттєвіший вплив на достовірність результатів, на нашу думку, може здійснити ефект Пігмаліона (або ефект Р. Розенталя) [22]. Сутність цього ефекту полягає в тому, що експериментатор, який твердо вірить у гіпотезу або у надійність інформації, несвідомо діє таким чином, щоб отримати відповідні результати, які її підтверджують.

У зв'язку із необхідністю вирішення зазначених експериментальних проблем та з метою нівелювання дії різноманітних побічних змінних впроваджено наступні запобіжні заходи: проведення дослідження анонімно; усунення можливості проникнення досліджуваних в сутність того, що досліджується; за допомогою інструкцій, забезпечення тих відповідей респондентів, які першими спадають на думку; побудова конвергентної схеми дослідження чинників громадянської ідентичності, що спрямована на виокремлення зазначених груп чинників лише емпіричним шляхом, не формуючи їх теоретично. У теоретичному аналізі лише окреслено найбільш широкі сфери впливу психологічних чинників громадянської ідентичності. Однак самі групи чинників виділено завдяки діагностиці семантичного простору суджень респондентів щодо їх громадянської ідентичності та шляхом організації пілотажного дослідження оцінки даних суджень. Таким чином, нівельовано вплив експериментатора на отримання бажаних результатів дослідження.

Сама процедура розробки підходу здійснювалась на основі моделі шкалювання Л. Терстоуна, але не є її суворо дотриманою реалізацією. Основами для даного порівняння слугували:

- Формування переліку суджень (особливості отримання матеріалу для подальшого контент аналізу);
- Експертна оцінка (сукупність отриманих на попередньому етапі суджень розподілялась експертами на категорії, у нашому випадку, на три категорії відповідно до рівнів полісистемного буття громадянина. Якщо у випадку моделі шкалювання Л. Терстоуна використовувалася шкала порядку і, відповідно, середні значення оцінок визначалося за допомогою медіани, а варіативність встановлювалася розмахом значень, то в нашому дослідженні рівні представлені у вигляді номінальної шкали, а отже, усереднені значення наших експертів по кожному твердженню встановлювались за допомогою моди. Також, варто зазначити, що спірні судження (які оцінювались нашими експертами по-різному) підлягали видаленню.

Таким чином, згідно з логікою дослідження, констатувальний експеримент відбувався в три основні етапи, кожен з яких реалізовувався кількома кроками (*табл. 1*).

Емпірична база дослідження. Обсяг вибіркової сукупності – українська молодь віком від 18 до 35 років у кількості 407 осіб, з них – 100 осіб учасники пілотажного дослідження і 307 осіб – основного.

Етапи дослідження психологічних чинників громадянської ідентичності особистості

Етап 1. Підготовчий
1. Анкетування. 2. Виокремлення тверджень за допомогою методу контент-аналізу для подальшої діагностики. 3. Експертна оцінка тверджень.
Етап 2. Основний
1. Оцінка заданих тверджень респондентами. 2. Проведення факторного аналізу та регресійного аналізу.
Етап 3. Аналітичний
1. Визначення домінантного рівня полісистемного буття громадянина, на якому функціонують чинники становлення громадянської ідентичності. 2. Аналіз та інтерпретація виокремлених факторів; Побудова регресійної моделі, компоненти якої і представляють собою основні психологічні чинники громадянської ідентичності особистості. 3. Узагальнення результатів.

Для діагностики чинників громадянської ідентичності попередньо проведено анкетування, результати якого опрацьовувалися, використовуючи метод контент-аналізу.

Респондентам було запропоновано максимально розгорнуто відповісти на запропоновані питання анонімної анкети. Завдяки отриманим відповідям на поставлені запитання анкети нами було визначено базові смислові ядра суджень респондентів щодо явища громадянської ідентичності.

Наступним етапом був аналіз отриманих суджень методом експертних оцінок. До групи експертів увійшли сім кандидатів психологічних наук та два доктори психологічних наук. Одержані оцінки експертів дали змогу відібрати основні судження за трьома шкалами, у відповідності до основних сфер життя особистості, таких як: макросоціальний, мікросоціальний та індивідуально-досвідний.

Послугуючись значенням моди на основі експертних оцінок, ми можемо стверджувати про превалювання у свідомості респондентів тверджень індивідуально-досвідного рівня буття громадянина, до цього рівня належать, на переважаючу думку експертів, 34 твердження, в той час як до макросоціального рівня – 26 тверджень, і лише 12 – до мікросоціального рівня. Разом із тим, середні показники оцінок респондентів заданих тверджень на основному етапі дослідження не є значущо відмінними.

Найвищий показник виявлено за рівнем індивідуально-досвідної активності громадянина – 3,64. Наступним за рівнем вираженості є твердження, що стосуються макросоціального рівня – 3,31. Найменше значення було виявлено за твердженнями мікросоціального рівня – 3,12.

Це свідчить про те, що саме досвід взаємодії громадян із державою як організаційним та економіко-фінансовим простором є визначальним та домінантним у становленні їх громадянської ідентичності.

Для означення психологічних чинників становлення громадянської ідентичності проведено факторний аналіз із застосуванням методу головних компонентів для їх виділення і застосовано метод Варімакс із нормалізацією Кайзера для обертання факторів. Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейера-Олкіна становила 0,527, що за рівня статистичної значущості 0,000 слід вважати прийнятним результатом для інтерпретації отриманих даних. Для покращення якості моделі та кумулятивного показника відсотка пояснення дисперсії з огляду на коефіцієнти змінних за таблицею спільностей було вилучено 9 тверджень. Таким чином, на

основі аналізу даних отримано сім факторів, які пояснюють 55,186 % дисперсії, до яких увійшли наступні змінні.

Фактор 1. Досвід активності громадянина в правовому та економіко-фінансовому полі держави пояснює 13,978 % дисперсії. Цей фактор розкриває особливості взаємодії громадянина із представництвами держави, умови проживання громадянина в контексті правових норм та з огляду на економічний комфорт чи дискомфорт, котрий притаманний даній державі. На основі отриманого досвіду, громадянин і вибудовує для себе образ держави, котрий може бути сприятливим чи, навпаки, таким, що обмежує його громадянські права та можливості. Водночас, такий сформований образ впливає на формування його громадянської ідентичності, коли громадянин або ототожнює себе з державою та суспільством, або намагається відсторонитись від усього, що пов'язане із громадянським та державницьким.

Фактор 2. Соціальне научіння пояснює 8,828 % дисперсії. Соціальне научіння є механізмом соціалізації особистості, який відображає дієве ставлення до громадянських цінностей шляхом впровадження їх у життя в умовах труднощів, за можливості способу дій і за необхідності орієнтуватись на інших членів колективу. В процесі соціалізації громадянин приймає рішення про ототожнення себе з даною державою та спільнотою співгромадян, не лише опираючись на власний досвід, але й враховуючи думку оточуючих, а саме тих осіб, котрих сприймає як референтну групу, до думки і позиції яких дослухається та бере їх до уваги, в тому числі і у питаннях, котрі стосуються громадянської приналежності. У випадку якщо таких референтних осіб немає з приводу певного питання (у нашому випадку з приводу питання громадянської ідентичності), процес соціалізації громадянина, а отже, і його громадянської ідентифікації може значно ускладнюватись.

Фактор 3. Міграційна готовність пояснює 8,818 % дисперсії. Даний фактор є інтегративним утворенням, яке детермінується кризою ідентичності особистості в основних сферах самоздійснення людини – громадянській, етнокультурній, професійній, сімейній тощо. Виникнення і формування міграційної готовності обумовлюється протиріччям між прагненням особистості до самореалізації, до задоволення потреб всіх рівнів та нездатністю знайти можливості самореалізації у своїй державі. Тобто міграційна готовність виникає під впливом фрустрації, коли громадянин не здатен реалізувати себе у просторі актуальної держави, і такий стан призводить до відторгнення, відмежування себе як громадянина та пошуку альтернативи у вигляді зміни середовища реалізації, а отже, і зміни держави та громадянства.

Фактор 4. Справедливість пояснює 7,037 % дисперсії. У громадянському вимірі, справедливість поряд із рівноправ'ям, дотриманням не лише законів, але і моральних норм, виступає як чинник, який може як підкріплювати прагнення громадянина ідентифікувати себе зі спільнотою і державою, так і, навпаки, призводити до кризи такої ідентичності, у випадку коли громадянин спостерігає «вибіркову рівноправність».

Фактор 5. Легітимність пояснює 5,977 % дисперсії. Легітимність – це широке та складне явище, яке виражає зв'язок інтересів людей з їх внутрішньою оцінкою, котра залежить від їх упереджень, світосприйняття та повсякденного життя. Вона може бути частковою та навіть неузгодженою, оскільки в суспільстві існують різні прошарки населення з різними інтересами. Легітимація самої держави та встановленої її представниками «правил гри» в очах громадянина вибудовується на основі дотримання певного суспільного договору. Однак, якщо такий суспільний договір систематично порушується, це призводить до кризи як легітимності держави в очах особистості громадянина, так і до кризи самої громадянської ідентичності.

Фактор 6. Локус контролю пояснює 5,765% дисперсії. Локус контролю у більш широкому сенсі розглядається як схильність особистості приписувати свої успіхи або невдачі внутрішнім або зовнішнім чинникам. У випадку екстернального локусу контролю громадянин схильний до інфантилізму, невміння прийняти своєчасно продумані рішення, перекладати відповідальність за ситуацію в суспільстві та державі на зовнішні об'єкти. Інтернальний локус

контролю є невід’ємним елементом у процесі формування громадянської ідентичності і слугує детермінантою та чітким атрибутом зрілої особистості громадянина, як відповідального суб’єкта суспільних та державних перетворень.

Фактор 7. Громадянська реалізація пояснює 4,782% дисперсії. Даний фактор відображає оцінку громадянином можливостей реалізації власних особистісних та соціальних потенцій. У випадку неможливості власної реалізації громадянин сприймає державу як таку, що не спроможна створити сприятливі умови для всебічної реалізації своїх громадян у межах організаційного простору держави, як обмежуючу систему стримувань та протидій.

Для виведення формули сформованості громадянської ідентичності використано множинний регресійний аналіз, що дозволив встановити зв’язки між залежною змінною та незалежними змінними. Для початку виявлено зв’язок між змінними та перевірено його за допомогою лінійної регресії методом Включення (Forward). Залежною змінною (З.З.) є загальний рівень сформованості громадянської ідентичності. До незалежних змінних (Н.З.) ми віднесли фактори, котрі отримали внаслідок проведення факторного аналізу. Покроковий метод підтвердив доцільність використання моделі (п’ята), яка включає такі змінні: міграційна готовність, справедливість, громадянська самореалізація, локус контролю, досвід громадянина в правовому та економіко-фінансовому полі держави, оскільки скорегований показник коефіцієнту множинної детермінації (Adjusted R Square) «Скорегований R-квадрат» = 0,735. Він свідчить про те, що вірогідність прогнозу регресійного аналізу психологічних чинників громадянської ідентичності правильна на 73%. Після перевірки якості регресійної моделі виявлено, що залежна змінна – загальний рівень сформованості громадянської ідентичності – корелює із цією моделлю на 87%, оскільки $R=0,870$ (коефіцієнт множинної кореляції). Критерій Дурбіна-Уотсона перебуває в межах норми (1,935) та свідчить про відсутність автокореляції, що є важливим показником для проведення множинного регресійного аналізу.

Таблиця 2

Показники якості прогностичної моделі

Модель	R	R Квадрат	Скорегований R Квадрат	Ст. похибка оцінки	Дурбін-Ватсон
1	,652(a)	,425	,415	13,19091	
2	,779(b)	,607	,593	10,99786	
3	,841(c)	,707	,691	9,58226	
4	,858(d)	,736	,718	9,16570	
5	,870(e)	,757	,735	8,88352	1,935

Таким чином, отримано рівняння регресії для залежної змінної, яке для нашої моделі має наступний вигляд:

$$Y = 19,776 (\text{const.}) + 4,017 (m) + 3,639 (s) + 1,818 (r) + 1,484 (l) + 1,405 (d) + e,$$

де «Y» – сформованість громадянської ідентичності; «m» – міграційна готовність; «s» – відчуття та переживання справедливості; «r» – можливість громадянської реалізації особистості; «l» – локус контролю; «d» – особистісний досвід громадянина в правовому та економіко-фінансовому полі держави; «e» – залишок між значеннями передбачення моделі.

Регресійна модель є статистично значущою ($p \leq 0,05$).

Таким чином, виокремлені та проаналізовані фактори виступають психологічними чинниками громадянської ідентичності особистості. Усі вони функціонують у межах

окреслених рівнів полісистемного буття особистості громадянина, як сфер дії зазначених чинників, котрі впливають на громадянську ідентичність.

Висновки. Результати, отримані в ході проведеного емпіричного дослідження психологічних чинників громадянської ідентичності української молоді, засвідчили, що на сформованість даного психологічного явища найбільше впливає міграційна готовність громадянина, відчуття та переживання справедливості, можливість реалізувати себе як громадянина своєї держави, локус контролю, а також досвід громадянина в правовому та економіко-фінансовому полі держави.

Таким чином, виокремлені та проаналізовані фактори, що увійшли до регресійної моделі, виступають чинниками громадянської ідентичності особистості. Усі вони функціонують у межах окреслених рівнів полісистемного буття особистості громадянина, як сфер дії зазначених чинників, що впливають на громадянську ідентичність, а саме: макросоціальний, мікросоціальний та індивідуально-досвідний.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні системної, стратегічної програми формування, трансформації та корекції громадянської ідентичності особистості з огляду на її специфічну структуру та знання про найсуттєвіші чинники, які на неї впливають.

Список використаних джерел

1. Бевз Т. А. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві / Т. А. Бевз – К. : ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.
2. Боришевський М. Й. Розвиток громадянської спрямованості особистості / М. Й. Боришевський, Т. М. Яблонська, В. В. Антоненко та ін. ; [за ред. М. Й. Боришевського]. – К., 2007. – 186 с.
3. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. О. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К. : Гнозис, 2006. – Т. VIII. – Вип. 6. – С. 40–45.
4. Водолажская Т. Идентичность гражданская / Т. Водолажская // Образовательная политика. – 2010. – № 5–6. – С. 140–142.
5. Гора О. Методика дослідження рівня сформованості національної ідентичності студентів / О. Гора // Наукові записки. – Сер. : Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 103. – С. 90–100.
6. Дробижева Л. Возможность совместимости гражданской и этнической идентичности: пример российских республик / Л. Дробижева // Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации. – К. : Институт социологии НАН Украины ; Институт социологии РАН, 2007. – 280 с.
7. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
8. Жадан І. В. Концепція громадянської освіти в Україні / І. В. Жадан, Т. В. Клиненко, Л. М. Мицик, О. Д. Наровлянський, С. Г. Рябова, І. Г. Тараненко // Управління освітою. – 2005. – № 12. – С. 1–7.
9. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: Введение в психометрическое проектирование / П. Клайн ; [под ред. Л. Ф. Бурлачука]. – К. : ПАН Лтд., 1994. – 288 с.
10. Конода И. В. Становление гражданской идентичности россиян в процессе политической социализации : автореф. дисс. ... канд. полит. наук [Электронный ресурс] / И. В. Конода. – М., 2007. – Режим доступа : www.rags.ru/failes/dissertation/soodoc
11. Кречетова В. А. Сутність та можливості виміру «громадянської ідентичності» [Электронный ресурс] / В. А. Кречетова // Вестник Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. – 2009. – № 844. – Режим доступа : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/Krechetova.pdf
12. Лісневська А. О. Психологічні чинники політичної активності молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11 / Лісневська Алла Олексіївна. – Чернігів, 2010. – 239 с.
13. Петровська І. Г. Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність» / І. Г. Петровська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – С. 70–75.
14. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі : Вибрані твори / М. М. Слюсаревський. – К. : Міленіум, 2009. – 340 с.
15. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» у світі, що змінюється. Деякі підсумки досліджень із проблем соціальних трансформацій / М. М. Слюсаревський // Психологічні перспективи. – 2002. – Вип. 2. – С. 3–11.
16. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. / Г. У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 386 с.
17. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / Токвиль Алексис де ; [пер. с франц. ; предисл. Гарольда Дж. Ласки]. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с.
18. Хазратова Н. В. Громадянська ідентичність у структурі особистісних ідентичностей / Н. В. Хазратова // Проблеми політичної психології. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 2 (16). – 428 с.

19. Хазратова Н. В. Вплив національної ментальності й мови на парадигму відносин особистості та держави / Н. В. Хазратова // Психологічні перспективи. – 2006. – Вип. 8. – С. 52–58.
20. Giles, H. Dimensions of ethnic identity: An example from Northern Maine / H. Giles, D. M. Taylor, W. E. Lambert, G. Albert // *The Journal of Social Psychology*. – 1976. – Vol. 100. – P. 11–19.
21. Knepfelkamp, L. Lee. Civic Identity: Locating Self in Community [Electronic Resource] / L. Lee. Knepfelkamp // *Diversity & Democracy*. – 2008. – Vol. 11. – No 2. – P. 1–3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.diversityweb.org/DiversityDemocracy/vol11no2/vol11no2.pdf>. – Title from the screen
22. Rosenthal, R. / R. Rosenthal & L., Jacobson Pygmalion in the classroom // *The Urban Review*. –1968. – № 3(1). – P.16–20.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bezv T. A. Politychni mekhanizmy formuvannya hromadianskoi identychnosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi / T. A. Bezv – K. : IPIEND im. I. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. – 296 s.
2. Boryshevskiy M. Y. Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti osobystosti / M. Y. Boryshevskiy, T. M. Yablonska, V. V. Antonenko ta in. ; [za red. M. Y. Boryshevskoho]. – K., 2007. – 186 s.
3. Vasiutynskiy V. O. Tsinnisno-oriantatsiini ploshchyny suchasnogo ukrainskoho suspilstva / V. O. Vasiutynskiy // *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii*. – K. : Hnozis, 2006. – T. VIII. – Vyp. 6. – S. 40–45.
4. Vodolazhskaja T. Identychnost' grazhdanskaja / T. Vodolazhskaja // *Obrazovatel'naja politika*. – 2010. – № 5–6. – S. 140–142.
5. Hora O. Metodyka doslidzhennia rivnia sformovanosti natsionalnoi identychnosti studentiv / O. Hora // *Naukovi zapysky*. – Ser. : Pedahohichni nauky. – 2012. – Vyp. 103. – S. 90–100.
6. Drobizheva L. Vozmozhnost' sovместimosti grazhdanskoy i jetnicheskoy identychnosti: primer rossijskikh respublik / L. Drobizheva // *Nacional'no-grazhdanskіe identychnosti i tolerantnost'. Opyt Rossii i Ukrainy v period transformacii*. – K. : Institut sociologii NAN Ukrainy ; Institut sociologii RAN, 2007. – 280 s.
7. Dutkevych T. V. Dytiacha psykholohiia : navch. posib. / T. V. Dutkevych. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 424 s.
8. Zhadan I. V. Kontseptsii hromadianskoi osvity v Ukraini / I. V. Zhadan, T. V. Klynchenko, L. M. Mytsyk, O. D. Narovlianskyi, S. H. Riabova, I. H. Taranenko // *Upravlinnia osvitoiu*. – 2005. – № 12. – S. 1–7.
9. Klajn P. Spravochnoe rukovodstvo po konstruirovaniyu testov: Vvedenie v psihometricheskoe proektirovanie / P. Klajn ; [pod red. L. F. Burlachuka]. – K. : PAN Ltd., 1994. – 288 s.
10. Konoda I. V. Stanovlenie grazhdanskoy identychnosti rossijan v processe politicheskoy socializacii : avtoref. diss. ... kand. polit. nauk [Jelektronnyj resurs] / I. V. Konoda. – M., 2007. – Rezhim dostupa : www.rags.ru/failes/dissertation/soodoc
11. Krechetova V. A. Sutnist ta mozhlyvosti vymiru «hromadianskoi identychnosti» [Jelektronnyj resurs] / V. A. Krechetova // *Vestnik Har'kovskogo nacional'nogo universiteta im. V. N. Karazina*. – 2009. – № 844. – Rezhim dostupa : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhn/Soc_dos/2009_844/articles/Krechetova.pdf
12. Lisnevskaja A. O. Psykholohichni chynnyky politychnoi aktyvnosti molodi : dys. ... kand. psikhol. nauk : 19.00.11 / Lisnevskaja Alla Oleksiivna. – Chernihiv, 2010. – 239 s.
13. Petrovska I. H. Rozrobka ta psykhetrychna perevirka opytuvalnyka «Hromadianska identychnist» / I. H. Petrovska // *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. – 2016. – S. 70–75.
14. Sliusarevskiy M. M. «My» i «Ja» v suchasnomu sviti : Vybrani tvory / M. M. Sliusarevskiy. – K. : Milenium, 2009. – 340 s.
15. Sliusarevskiy M. M. «My» i «Ja» u sviti, shcho zminiuietsia. Deiaki pidsumky doslidzhen iz problem sotsialnykh transformatsii / M. M. Sliusarevskiy // *Psykholohichni perspektyvy*. – 2002. – Vyp. 2. – S. 3–11.
16. Soldatova G. U. Psihologija mezhjetnicheskoy naprjazhennosti. / G. U. Soldatova. – M. : Smysl, 1998. – 386 s.
17. Tokvil' Aleksis de. Demokratija v Amerike / Tokvil' Aleksis de ; [per. s franc. ; predisl. Garol'da Dzh. Laski]. – M. : Progress, 1992. – 554 s.
18. Khazratova N. V. Hromadianska identychnist u strukturi osobystisnykh identychnosti / N. V. Khazratova // *Problemy politychnoi psykholohii*. – K. : Milenium, 2015. – Vyp. 2 (16). – 428 s.
19. Khazratova N. V. Vplyv natsionalnoi mentalnosti y movy na paradyhmu vidnosyn osobystosti ta derzhavy / N. V. Khazratova // *Psykholohichni perspektyvy*. – 2006. – Vyp. 8. – S. 52–58.
20. Giles, H. Dimensions of ethnic identity: An example from Northern Maine / H. Giles, D. M. Taylor, W. E. Lambert, G. Albert // *The Journal of Social Psychology*. – 1976. – Vol. 100. – P. 11–19.
21. Knepfelkamp, L. Lee. Civic Identity: Locating Self in Community [Electronic Resource] / L. Lee. Knepfelkamp // *Diversity & Democracy*. – 2008. – Vol. 11. – No 2. – P. 1–3. – [Электронный ресурс]. – Rezhym dostupa : <http://www.diversityweb.org/DiversityDemocracy/vol11no2/vol11no2.pdf>. – Title from the screen.
22. Rosenthal, R. / R. Rosenthal & L., Jacobson Pygmalion in the classroom // *The Urban Review*. –1968. – № 3(1). – P.16–20.

Sinelnikov, R. Yu. Personal civic identity psychological factors. *The article reveals the meaning of the concept of civic identity. The author discusses the areas of polysystem personal existence as civic identity psychological factors environment, outlines the boundaries between the processes of civic identity formation and development as well as analyzes the establishment of relationships between citizens and the state and presents a of citizens-state relationships theoretical model, which is intended to show the distinctive features and transformations of the citizens-state relationships. In order to minimize the effects of artifacts on the purity of the experimental research, the author developed a convergent approach to studying civic identity psychological factors (author's modification of L. Thurstone's model). The article presents the results of empirical research into civic identity psychological factors in the form of a qualitative regression model and regression equation. The author has identified 5 basic factors and discusses in detail those that have the most significant impact on individuals' civic identity. Knowledge of the civic identity psychological factors will be helpful in creating a systemic, strategic program for the formation and modification of individual civic identity.*

Key words: civic identity, civic identity psychological factors, L. Thurstone's model, research, Rosenthal (Pygmalion) effect, formation, development, image of the state

Відомості про автора

Синельников Роман Юрійович, асистент кафедри загальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Synelnykov, Roman Yuriyovych, Assistant Professor of the Department of General Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

E-mail: romasynelnykov@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1634-7458>

Отримано 8 жовтня 2018 р.

Рецензовано 26 листопада 2018 р.

Прийнято 3 грудня 2018 р.